

CONVERSA

Joan Vilardell

QUÍMIC, FARMACÈUTIC
I PROLÍFIC
HISTORIADOR DE
BANYOLES I LA
SEVA COMARCA

RETRAT DE FAMÍLIA

**Cal Cordonet
de Pera**

UN ESTIL DE VIDA
AUSTER ALS
CONTRAFORTS DEL
TALLÓ, A BEGET

PERFILS

Llorenç Anglada

RAMADER DE VILERT
APASSIONAT PER LA
HISTÒRIA

Josep Sala

EN JOSEP DE LA
RECTORIA DE SEGUERÓ,
PAGÈS, PASTOR I
BOSQUETA

Josep Miró

MEMÒRIA VIVA DE
L'HOTEL RIGAT I DE LA
VALL DE CAMPRODON

Maria Masó

MODISTA OLOTINA, DE
PROFESSIÓ I VOCACIÓ

INDRET

Galliners

UNA MIRADA

**Coll d'Ares, els
déus del cim**

A PEU

**De Beuda al
santuari del Mont
Del volcà de
Santa Margarida
a Sant Julià**

les garrotxes

NOU WEB www.editorialgavarres.cat

DOSSIER

L'AIGUA

47 pàgines que parlen de l'aprofitament de rius
i torrents per fer anar molins, fàbriques o
centrals elèctriques; de les persones que hi
treballaven; d'una manera de viure que,
de mica en mica, s'ha anat diluint

entrevistes, rutes, propostes pel cap de setmana...

Viu la Garrotxa!

el programa de **turisme**
a Ràdio Olot

cada dimarts a les 13:30

Ràdio Olot
98.1 FM

IL·LUSTRACIÓ PORTADA:
ÀNGEL DEL POZO.

SUMARI

4-5

PRIMERS RELLEUS UN PETIT MÓN A SANT ANIOL

PIUS PUJADES (TEXT) // ROSA PAGÈS (IL·LUSTRACIÓ)

7-11 **ACTUALITAT**

12-17

CONVERSA JOAN VILARDELL

RAMON ESTÉBAN I GUERAU PALMADA (TEXT) // PERE DURAN (FOTOGRAFIA)

18-23

RETRAT DE FAMÍLIA CAL CORDONET DE PERA

JOSEP VILAR (TEXT I FOTOGRAFIA)

24-31 **PERFILS**

LLORENÇ ANGLADA / JOSEP SALA / JOSEP MIRÓ / MARIA MASÓ

XAVIER XARGAY, DAVID PUJOL, RAMON ESTÉBAN, MARTA MASÓ (TEXT)
JOSEP CURTO, CRISTINA OLIVER, RAMON ESTÉBAN, PEP SAU (FOTOGRAFIA)

33-79

DOSSIER L'AIGUA

RAMON ESTÉBAN I GUERAU PALMADA (COORDINACIÓ)

81-101 **PATRIMONI**

ETNOLOGIA // ARQUITECTURA // HISTÒRIA // NISSAGUES // GASTRONOMIA // TRADICIONS
MÚSICA POPULAR // AIGUA // FAUNA // PLANTES I REMEIS

102-105 **INDRET GALLINERS**

JOAN DOMÈNECH I MONER (TEXT) // PERE DURAN (FOTOGRAFIA)

106-109

UNA MIRADA EN EL PAISATGE COLL D'ARES, ELS DÉUS DEL CIM

JOSEP VALLS (TEXT) // JOAN JUANOLA (FOTOGRAFIA)

110-113 **A PEU**

DE BEUDA AL SANTUARI DEL MONT

JOAN PONTACQ (TEXT) // JOAQUIM AGUSTÍ I BASSOLS (FOTOGRAFIA)

SANT JULIÀ DEL MONT

JOAQUIM AGUSTÍ I BASSOLS (TEXT I FOTOGRAFIA)

MEMÒRIA FOTOGRÀFICA COBLES I ORQUESTRES

ANNA BONFILL (RECERCA FOTOGRÀFICA)

FE D'ERRADES DEL NÚMERO 6

> En Peret del Purgatori es deia Pere Casadellà i no pas Pere Casadevall, com va sortir publicat a la plana 78.

> En el peu de foto de l'article 'El turó de la Pomereda', publicat a la plana 100 hi havia un error. En lloc de dir: Miquel Plana, el seu germà Francesc i la Rosa Colom, la dona d'en Miquel. Havia de dir: ...i la Rosa Colom, la dona d'en Francesc.

CONVERSA AMB EL QUÍMIC, FARMACÈUTIC I HISTORIADOR DE BANYOLES.

Té una formació acadèmica de ciències i una passió per la recerca del passat, fins al punt de ser un prolífic autor de treballs sobre la història local, una faceta que, sens dubte, es deu a la influència que va tenir en ell Jaume Butiñà, impulsor del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Amb aquest home podeu parlar gairebé de tot, encara que si ell pot triar és probable que acabeu rememorant la creació de la comarca del Pla de l'Estany, un procés que ell va viure de la vora i que rememora de manera crítica.

Ramon Estéban > TEXT // Pere Duran > FOTOGRAFIA

Joan Vilardell

—Us feia un home de lletres i, en canvi, vau fer carreres de ciències.

—«És que de ben jovenet ja volia ser químic. Em vaig llicenciar en química, vaig treballar en dues o tres empreses i al final, ja casat i emmainadat, vaig dir: 'Bé, valdria la pena fer farmàcia'. M'agradava la part de la bioquímica i em faltava una mica de fonament. Va ser així que vaig estudiar farmàcia, quan ja era gran.»

—La infància la vau passar a Barcelona.

—«No, no. Jo vaig néixer un mes abans d'esclatar la guerra, i hauria d'haver nascut a Banyoles, però vaig néixer a Barcelona de manera circumstancial. A la postguerra, de seguida vam venir aquí, després d'aconseguir no sé quants salconduits. Ben aviat em vaig integrar bé, a Banyoles. A Barcelona, com

tothom llavors, és on vaig estudiar, però sempre amb la *morriña* per tornar a casa.»

—No s'hi està pas tan bé com a Banyoles!

—«És una altra història (riu).»

—Els primers estudis, on els vau fer?

—«A Barcelona. Però a Banyoles hi tenia els avis, hi tenia els oncles... Pràcticament tota la família la tenia aquí i pujava cada dos per tres.»

—Com era aquella Banyoles de la postguerra?

—«En recordo poca cosa, la veritat. Hi havia poques joguines, això sí. Ens les fèiem nosaltres. Ens fabricàvem pistoles de fusta que disparaven ganxos que trèiem de cortines i de carnisseries i aquestes eren les

municions. Jugàvem a cavall fort a la plaça, o a boles, amb baldufes... i el dissabte sant sortíem al migdia a 'matar jueus' fent sorolls escandalosos amb xerracs, tapadores d'olles i altres estris.»

—S'hi posava més imaginació.

—«Sí, i em sembla que era una edat de més innocència que no pas ara.»

—Recordeu els companys?

—«Me'n recordo de tots. Alguns ja se n'han anat perquè, és clar, ja comencem a ser grans. Fa poc vam enterrar en Pere Serramitjana. A això t'hi has d'habituar perquè algun dia l'hauràs d'agafar tu, el tren. De companys, per exemple, hi havia en Quim Hostench, que li deien el Rua, que ara està a Figueres; l'Antoni Fontané, en Cardina, que a casa les seves ties te-

nien una perfumeria molt gran, can Claramunt, i *que* el seu oncle havia fet unes postals molt maques de Banyoles. Després, en Tomàs Cortada; en Lluís Ferrando, que tenia una armeria; en Geni Pau i en Ramon de la farmàcia, en Jaume Farriol, i tota una corrua de personatges. Normalment ja hi havia relació entre els nostres pares. Amb el pas dels anys, cadascú va agafar un camí diferent, però la relació la vam mantenir.»

—On vivíeu?

—«La casa del meu pare era al carrer de Santa Maria, al costat de can Matteu. Era l'hereu de tres germans i, en morir l'avi, el pare va dir 'no seré ni més ric ni més pobre' i va dividir la casa en tres parts. Ell es va quedar la planta on vivia l'avi, i els meus oncles les altres dues.»

—I com va anar que us traslladéssiu al carrer Escrivanies?

—«Mira, aquesta casa està feta ajuntant dues de les cases dels criats de can Lavall, que tenim aquí al costat. Tots aquests edificis es comunicaven entre ells perquè els criats no haguessin de sortir al carrer quan feia fred o potser perquè anessin més de pressa a fer el servei. Hi havia portes a tot arreu! Abans que hi vingués jo, en una de les cases hi vivia en Massip [Josep Maria Massip] i en l'altra hi havia viscut un personatge molt entranyable, en Pau Cleda. No tenia ni vàter ni res, era un home molt peculiar; jo, de nano, l'havia vist vestit amb bandes a les cames. En fi, les cases eren d'un sol amo i estaven tancades. Em vaig assabentar que es venien, va ser un bon moment i ens

vam entendre. Vam haver de restaurar-ho i fer uns pocs canvis, però no gaires. S'hi està bé, però a l'hivern, en aquestes cases de pedra, hi fa un fred que pela.»

—Quan us comenceu a interessar per la història?

—«Ja fa molts anys. Mira, tota la meva família ve de Ravós del Terri, del molí de Ravós. Els avis es van instal·lar a Banyoles el 1910 o el 1911, quan l'avi es va fer *recader*. Pensa que, com que no era l'hereu, es va haver d'espavilar. Ara ja som parents de lluny amb la branca de Ravós, però sempre hi ha hagut una relació molt estreta, una bona entesa i estimació. Doncs bé, quan jo devia tenir uns dotze anys, vaig començar a remenar els papers de la família. Vaig fer l'arbre genealògic.»

RETRAT DE FAMÍLIA EL CORDONET DE BEGET. *En Francisco Anglada i la Maria Vidal van anar a viure en aquesta casa quan es van casar. Sense cap de les comoditats imaginables avui –la xarxa elèctrica no hi va arribar fins fa cinc anys– i a base d'esforços i sacrificis hi van pujar les seves dues filles, la Pilar i la Maria. Com que han estat sempre una gent acollidora i la mestressa té fama de gran cuinera, el Cordonet ha estat sempre un punt de trobada a l'Alta Garrotxa.*

Josep Vilar > TEXT I FOTOGRAFIA

L'austeritat com a estil de vida

El Cordonet és una petita casa de pagès ben propera a la nova carretera que uneix Oix amb Beget. Es troba en el sector de Surroca, dins l'antic terme de Beget i en l'actualitat de Camprodon, a l'Alta Garrotxa occidental. És un dels pocs masos que trobem oberts en tot el recorregut. Fan de pagès, podríem dir que fan la viu-viu. Una pagesia tradicional, com si no hagués passat el temps. En aquest cas no s'ha evolucionat, si entenem per evolucionar el tancaament de la casa i el posterior enrunament o bé la freda restauració per a una segona residència, amb la major part del temps amb les portes closes. Al Cordonet, hi viuen en Ciscu i la Maria, un matrimoni ja granat. Però

també, des de fa un parell d'anys, hi trobem la filla gran, la Pilar, i el seu home, en Julià, que els ajuden en tot i que van viure força anys a Sant Joan de les Abadesses.

La visita al mas va ser una diada freda de finals de desembre. Aquell dia, el Cordonet semblava una petita caseta de suro, d'aquelles que es posen al fons del pessebre, aclofada a la molsa, empolsada de farina i sota d'una muntanya de pedres i més molsa, que li feia ombra perpètua, i li tapava la minsa llum d'una bombeta que volia representar el sol. És que el Cordonet és una casa molt freda. A la tardor i al principi d'hivern, durant setmanes el sol passa de llarg, o ara surt ara es torna a amagar darrere

la serra i quan hi arriba no té força. La Maria diu que el sol no té *vilió*. És per la diada de Reis, com un regal, el primer dia que toca alguna hora al matí de ple a la casa. La casa està enclavada en un bac darrere el puig de Porrons i els contraforts del Talló. Allí, hi vaig trobar la Maria i la Pilar feinejant per fora, farcides de roba, i en Ciscu aclofat a la vora del foc. El matrimoni és de caràcter acollidor, obert i xerraire. Vam parlar de moltes coses, de les últimes notícies passades a Olot; del bestiar, del fred, de malalties, de la *veïor* i de la seva vida. Comencem pel principi.

En Ciscu. En Francisco Anglada i Ayats, més conegut per en Cis-

JOSEP VILAR [Argelaguer, 1961. Enginyer tècnic agrícola]

cu, va néixer al mas els Castanyers de prop de la pairalia de Surroca, a l'any 1929. Els seus pares eren en Pere i la Dolors i van tenir cinc fills. El pare va morir molt jove i la mare, per poder tirar endavant, va tornar-se a casar. Ho va fer amb en Sebastià, un germà del pare, de la propera casa de les Gavatxes, que també feia poc s'havia quedat vidu amb quatre fills. Van anar a viure a la Torre de la Vall del Bac i amb la unió de les dues famílies van passar a ser nou germans. Al cap d'uns anys van arribar dos fills més del nou enllaç. De les tres lligues de famílies van ser onze germans, que amb els pares i un pastor, que tenien llogat, eren catorze boques per alimentar

a la Torre. En Ciscu anava a estudi a cal Ferrer i a doctrina amb mossèn Simon a Porreres. Tenien un ramat d'unes dues-centes ovelles, una cinquantena de cabres i poques vaques. De jove va treballar a la casa de Resclusanys, on feia de vaquer i mosso.

La Maria. La Maria Vidal i Vila era de la Canova de la Vall del Bac. Va néixer el 1934. Els pares eren en Joan i la Dolors. Van tenir dotze fills, dels quals en van acampar vuit. La Maria, amb set i vuit anys, se n'havia fet un fart d'atalaiar bestiar, de tot: vaques, ovelles, cabres i fins i tot porcs, un grup d'una desena de porcs que duia a menjar glans

sota les aulines. Recorda que quasi sempre corria calçada amb uns esclops ferrats i amb gansola per tal que no li caiguessin. La Maria i en Ciscu ja es coneixien de sempre. Un dia, per la festa de la Vall del Bac i amb ball a l'Hostal, van ballar junts i van iniciar el festeig. Eren ben joves. Van casar-se el 1954 a Sant Miquel de la Torre. Ell tenia vint-i-cinc anys i ella, vint. Tenien ullat d'anar de masovers al Cordonet, tan bon punt es casessin. Els anteriors masovers marxaven a finals de l'any i ells es van casar als últims dies de desembre per anar de dret a la casa. Però recorden que un cop casats no van poder-hi anar, ja que el vell masover no volia marxar. Van haver

Una panoràmica del Cordonet, situat als contraforts del Talló, després d'una de les nevades de l'hivern passat.

M2

La Banda Municipal d'Olot havia precedit la comitiva que des de l'ajuntament es dirigia a l'estació i, com la resta d'olotins que esperava l'arribada del primer ferrocarril a la ciutat el dimarts 14 de novembre de 1911, va patir una llarga estona. Després del sopar –que de fet havia de ser un dinar– al Teatre Principal, encara la banda municipal va tocar sardanes.

ANY: 14 DE NOVEMBRE DE 1911

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: ARXIU D'IMATGES D'OLLOT. COL·LECCIÓ D'IMATGES DE JOSEP M. DOU CAMPS.
ÀLBUM *OLLOT EN EL TRANCURS DEL TEMPS*

M3

La Principal de Banyoles va néixer l'any 1927 de la fusió del Juncans –sota la direcció de Josep Saderra Puigferrer– i de la cobla Unión Bañolense –representada per Ernest Corominas Collell. Va desaparèixer durant la Guerra Civil, però després la formació va perviure fins al 1957. En la imatge la cobla presenta formació d'orquestra de jazz.

ANY: DÉCADA DELS 30

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: FONS DE L'ARXIU DE COMPLEMENT DE L'ARXIU MUNICIPAL DE BANYOLES

DOSSIER L'AIGUA

RAMON ESTÉBAN I GUERAU PALMADA > COORDINACIÓ

La font de l'energia [PÀG. 34]

RAMON ESTÉBAN [Olot, 1961. Periodista]

El paisatge fluvial olotí [PÀG. 36]

LAURA PUIGBERT [Olot, 1972. Geògrafa]

De les fargues al tèxtil [PÀG. 40]

GUERAU PALMADA [Banyoles, 1974. Historiador de l'art]

Un privilegi del Ter [PÀG. 44]

MIQUEL PERALS [Setcases, 1941. Enginyer de monts i economista]

Moliners de la Llémena [PÀG. 48]

ALBERT PIQUÉ [Barcelona, 1971. Tècnic ambiental]

El molí de Sant Roc [PÀG. 50]

JOAN OLLER [Olot, 1958. Periodista]

El veïnat de can Sabata [PÀG. 52]

SUSANNA ALSINA [Olot, 1967. Periodista i tècnica de desenvolupament local]

Tota la vida a la Sebastiana [PÀG. 56]

ANNA DIAGO [Sant Joan les Fonts, 1976. Licenciada en Comunicació Audiovisual]

Besalú: molins ran de muralla [PÀG. 58]

FIDEL BALÉS [Besalú, 1954. Periodista]

Sant Aniol: farina, fusta i llum [PÀG. 60]

JOSEP VILAR [Argelaguer, 1961. Enginyer tècnic agrícola]

Turbines a les Planes [PÀG. 64]

MARTA CARBONÉS [Les Planes d'Hostoles, 1964. Professora d'anglès]

Unes centrals que sobreviuen [PÀG. 66]

MIQUEL RUSTULLET [Banyoles, 1945. Activista cultural]

JOAQUIM EJARQUE [Girona, 1946. Activista cultural]

La fàbrica de Borgonyà [PÀG. 70]

JOAN ANTON ABELLAN [Barcelona, 1955. Historiador local]

La llum de la vall del Terri [PÀG. 72]

GEMMA BUSQUETS [Banyoles, 1975. Periodista]

Les dones d'aigua [PÀG. 74]

ÀNGEL VERGÉS [Banyoles, 1968. Mestre i filòleg]

Perfils: Francesc Pujol, Toni Sardà, Joaquim Estañol, Xavier Sala [PÀGS. 76 / 77 / 78 / 79]

GUERAU PALMADA / ANNA NOGUER / GEMMA BUSQUETS / DOMÈNEC MOLI

La central d'Espionellà,
enclavada al pont
del segle XV // FOTO:
Col·lecció Francesc Bahí.

PROPER NÚMERO: DOSSIER EL TREN

LA VIDA A L'ENTORN DE LES LÍNIES FÈRRIES QUE VAN ESTAR EN SERVEI FINS A MITJANS
DEL SEGLE PASSAT I LES DIVERSES ACTIVITATS QUE EL TREN VA GENERAR

A PARTIR DEL 21 D'OCTUBRE, A LA VENDA EL NÚMERO 8

DOSSIER L'AIGUA

La font de l'energia

Ramon Estéban > TEXT // Pere Duran > FOTOGRAFIA

L'aigua és indispensable per a l'existència de l'home i disposar-ne en abundància i de manera fàcil ha estat la circumstància que ha permès el creixement de petites activitats artesanals i modestos assentaments, primer, i d'indústries i grans ciutats, després. A les nostres comarques, d'aigua no en falta. Pensem en la Vall de Camprodon, vertebrada a l'entorn del generós Ter; en la zona d'Olot i Besalú, amb el Fluvià i els seus afluents que baixen de l'Alta Garrotxa; en el Pla de l'Estany, amb una personalitat estretament lligada als recs i una extensa zona lacustre; en els abundants cursos d'aigua que nodreixen les valls d'Hostoles i de Llémena... La riquesa natural de què disposem va permetre que a l'Edat Mitjana s'obrissin aquí i allà molins i, a partir del segle XVIII, els primers tallers i seguidament les primers indústries. A mida que avançava el segle XX es va anar estenent l'ús de l'electricitat i això va fer que de mica en mica s'anés depenent menys dels rius. Els aiguats de l'octubre del 1940 van jugar un paper transcendent en aquesta evolució: quan va ser l'hora de refer els negocis, en molts casos es va fer l'esforç de modernitzar-los, i es van abandonar definitivament els sistemes tradicionals. Com que aquests canvis es van produir fa

tot just unes poques generacions, comptem encara amb molta gent que ens poden parlar dels mètodes antics i amb força testimonis arquitectònics que en deixen constància. Fins i tot alguns negocis continuen generant l'energia que necessiten amb la força del corrent de l'aigua, usant –això sí– tecnologia convenientment modernitzada. Menys antigues són les centrals hidroelèctriques, construïdes a principis del segle XX. En alguns casos, aquests complexos van ser antics molins reconvertits. «Cap allà al 1907, algú devia dir al meu avi que si posava un motor *síncrono* al molí, faria llum», comenta el nét del fundador de la que seria l'Electra Avellana de Cornellà del Terri, que té l'origen en l'elaboració de farina. Algunes instal·lacions encara estan en servei, com la de Serinyà, tot i que de manera més eficient que al principi: «Teníem una bombeta que s'encenia i s'apagava, que actuava de referència i, en funció de la llum que feia, sabíem que havíem de connectar la dinamo», ens recorda l'home que avui encara els fa anar. A Castellfollit de la Roca es conserva també la central que l'any 1890 va entrar a la història perquè aquell any va començar a generar l'electricitat de la paperera Torras de Sant Joan les Fonts –l'Obra–, la primera fàbrica

de l'estat amb energia elèctrica transportada a distància.

A les següents planes podreu llegir les experiències recollides de dones i homes que han tingut una vida lligada a les maneres seculars d'aprofitar la força dels rius, bé com a moliners, bé com a treballadors de centrals o bé com a empleats o empresaris de fàbriques. Així mateix, us convidem a conèixer exemples dels edificis que han aguantat la modernització del sector i fins i tot alguna persona que segueix treballant a partir de l'aigua amb mètodes tradicionals, com és l'artesà paperer de Banyoles Toni Sardà.

Laura Puigbert ens dona una visió general del Fluvià al seu pas per la fabril Olot; Guerau Palmada i Joan Anton Abellan repassen les instal·lacions de Banyoles i els seus entorns, guiats per gent que hi ha treballat; de la mà de la Susanna Alsina coneixerem el singular veïnat de can Sabata de la Canya; en Ricard Sargatal ens parla de can Manel·la, una coneguda fàbrica tèxtil d'Olot; de l'activitat generada a Sant Joan les Fonts gràcies al Fluvià i, en concret, de la filatura la Sebastiana, en parla l'Anna Diago; la Meritxell Masó relata la història de la producció d'electricitat a la històrica can Gridó de Castellfollit de la Roca; el cas de l'electrificació de les fàbriques de les Planes d'Hostoles amb la força del Brugent ens el presenta la Marta Carbonés; en Miquel Peral repassa els molins i centrals de la vall de Camprodon i ens presenta el darrer moliner de Setcases; per la seva banda, l'Albert Piqué recorda els últims que han fet anar un molí a la vall de Llémena; en Miquel Rustullet i en Joaquim Ejarque fan un recorregut per

les centrals del Fluvià al seu pas pel Pla de l'Estany, acompanyats per veterans empleats d'aquelles instal·lacions; la Gemma Busquets evoca els inicis de la modernització de la zona del Terri a través de l'Electra Avellana, precedent de l'actual Agri Energia; els molins de Sant Aniol d'Aguja i de Surroca –on va néixer el cantador Surracans– i la singular fàbrica Cufí de l'Alta Garrotxa són tractats per en Josep Vilar i Inès Carrillo; en Fidel Balés narra l'aprofitament de la força del Fluvià a Besalú; de l'emblemàtic molí de Sant Roc d'Olot, ens en parla en Joan Oller; coneixerem el darrer cartroner de Sant Joan les Fonts així com un artesà paperer, un treballador de la farinera Surribas i un blanquer de Banyoles, en articles d'en Domènec Moli, l'Anna Noguer i en Guerau Palmada, respectivament; i l'Àngel Vergés ens introduirà a les llegendes que ha generat la cultura de l'aigua.

Us convidem a conèixer amb tots ells un capítol interessant de la nostra història recent.

Molí de can Tura, a la vall de Llémena.

De les fargues al tèxtil

A TOTA LA COMARCA DEL PLA DE L'ESTANY, L'AIGUA HA PERMÈS QUE AL LLARG DE LA HISTÒRIA ES DESENVOLUPESSIN ACTIVITATS ARTESANALS I INDUSTRIALS

Guerau Palmada > TEXT // Josep Curto > FOTOGRAFIA

El Pla de l'Estanty s'ha caracteritzat al llarg de la seva història per ser una comarca d'aigua, on l'estany i la xarxa de recs creats pels monjos del monestir garantien un cabal d'aigua continu per fer funcionar els molins drapers, fariners o bé d'altres tipus (d'afinar cànem, esmoladors, torners, polvorers, de guix...). L'aigua també era aprofitada per les adoberies per fabricar pells, o pels tints per al treball de coloració de la llana. A part de la xarxa de recs, els molins també són ben presents en els cursos dels rius Fluvià, Matamors, Ser i Terri. L'aigua és l'element identitari de la comarca, i no és gens casual la riquesa

sa i varietat del patrimoni industrial, tot i que sovint ha estat menystingut i oblidat. Avui hem de lamentar que no tots els edificis es conservin dempeus per circumstàncies diverses. A continuació exposarem alguns dels exemples més significatius del Pla de l'Estanty, ja que no els podem descriure cas per cas.

Fargues i claveteries. Al llarg del segle XVI apareixen notícies d'una farga fora la muralla de Banyoles coneguda com la farga d'en Vedruna, probablement d'un sol martinet. Sembla que era ben antiga, ja que a mitjan segle estava en mal estat.

Es dedicava a la fabricació de claus i ferro treballat. Aquesta farga de claus posteriorment fou comprada per un tal Antoni Plana, fargaire de la vila. Les notícies d'aquesta farga es perden, fins que l'any 1685 s'inicia la construcció d'una nova farga d'aram al terme de Banyoles. L'obra fou promoguda pel poder local i durant els treballs de construcció es poden esbrinar alguns dels seus elements originaris, com ara un martinet, un mall, una carbonera, una xemeneia, un manxó per donar aire o bé un bramador. El martinet era accionat per una roda, moguda gràcies al cabal del rec Major. L'any 1691 l'edifici fou

La Farga d'Aram de Banyoles amb la bassa, en primer terme, que recollia les aigües del rec Major.

llogat a Francesc Bernich, calderer de Girona, qui s'establí al veí poble de Borgonyà. Pocs anys després, els Bernich compraren per 850 lliures la farga d'aram, explotada al llarg del set-cents per aquesta nissaga de fargaires. Com era habitual a l'època, intentaren diverses vegades fundar companyies amb altres socis per comercialitzar el coure, que arribava en barres des d'Amèrica per ser fargat. La puixança de la producció d'aram semblaria tenir una relació directa amb l'arribada d'un gran nombre de calderers francesos establerts a Banyoles en aquest moment. Al segle XIX la farga dels Bernich fou adquirida per la família Escatllar, que la mantingué en funcionament, també com a molí paperer, quan a més a més fou ampliada, fins a la dècada dels anys 50 del segle XX. Actualment és un dels millors vestigis de fargues a Catalunya, malgrat que resta encara per aclarir la funcionalitat de l'edifici des de fa uns quants anys. Recentment ha estat objecte de rehabilitació.

Tot i que menys coneguda, a Borgonyà també n'existí una altra, de farga, aprofitant el curs del Terri. Les primeres notícies es remunten a l'any 1588, quan a la parròquia de Sant Joan de Borgonyà existia una farga de claus (*domum sive fargam de clavibus*). A mitjan segle XVII surt de nou referida, i resulta freqüent el cognom Salamí com a fargaire del lloc. L'any 1730 Esteve Tomàs d'Andreu, mercader de Girona, era propietari d'aquesta farga amb el seu martinet. A partir de mitjan del set-cents es perden les notícies sobre aquesta farga, i de fet avui no

se'n pot identificar cap resta visible en aquest municipi.

Molins i fàbriques de paper. Les primeres notícies de producció de paper es troben al poble de Borgonyà, on a principis del segle XVII Joan Llosas havia construït un nou molí paperer al costat del molí fariner. Els Llosas el mantingueren al llarg de l'època moderna, tot i que fou arrendat a paperers procedents de la Garrotxa, sobretot del poble de Sant Joan les Fonts, important nucli d'aquesta activitat. No fou l'únic molí paperer, ja que també a Borgonyà els Molià es dedicaren a aquesta producció a la mateixa època, mercès al cabal del Terri. L'any 1766 sabem que hi tenien un molí gran i un altre de petit dedicat a la producció de paper. Un tercer molí fou el molí d'en Frigola, del qual avui no queda cap resta, a excepció de les cases dels treballadors situades a l'altra banda del Terri. Les cases, ben alineades, conformen el vestigi de la petita colònia industrial. A Banyoles també n'existí un altre en el rec de la Riera Vella, propietat dels Perpinyà, antics notaris de la vila. L'obra fou regit durant molts anys per la nissaga de paperers Llopis. Al segle XIX era conegut com el molí Torras, amb dues tines de fer paper. L'any 1927 l'edifici fou venut i reconvertit a la producció de farina; a partir d'aleshores passà a ser la farinera Surribas. A tocar d'aquest mateix molí, en el veïnat de Ca n'Hort hi ha el molí paperer de can Pipa, molt ben conservat i que podem datar bàsicament del XIX. De la mateixa època podem destacar al llarg del rec Major la fàbrica Escatllar, ja co-

mentada, i també la fàbrica de cartró Masó, que inicià la seva producció als anys 40. Amb el seu tancament als anys 80, fou la darrera fàbrica de paper a la comarca, tot i que encara resten alguns obradors artesanals, com el molí Aquari, especialitzat en papers i cartolines artístics de reconegut prestigi, com es podrà veure entre aquestes pàgines.

Adoberies i fàbriques de pells. Els primers obradors apareixen a partir de l'època medieval a la vila de Banyoles, gràcies a la xarxa de recs que garanteixen prou cabal d'aigua per omplir les tines i a l'existència dels adobs vegetals per tractar les pells. La necessitat del roldor —una herba que es molia per a l'adob— en féu imprescindible la compra del seu monopoli l'any 1253 a l'abat del monestir de Sant Esteve, per part dels banyolins. Al segle XVI, un cop la vila es revifà del desastrós segle precedent, es reinicia l'activitat gremial i els obradors apareixen situats en diversos trams del rec Major: en el carrer del Tint, a tocar del carrer de Girona o en el portal dels Turers, per exemple. A partir dels segles XVII i XVIII la producció es manté a bon ritme, per exemple, amb la blanqueria Busquets, al carrer de Sant Pere, o l'adoberia dels Ros, a les voltes de dalt de la plaça Major. En tots dos casos, les tines de nou eren omplertes per mitjà d'un canal connectat al rec Major, també l'aigua feia accionar les rodes per moldre el roldor. Precisament l'adoberia Ros estava en ple funcionament l'any 1790 quan la visità el

Aquest martinet encara es conserva dins de l'edifici de la Farga.

DOSSIER L'AIGUA

Moliners de la Llémèna

AMB ELS MOLINS VA ARRIBAR LA PROSPERITAT, I L'ACTIVITAT QUE VAN GENERAR VA CANVIAR PROFUNDAMENT LA VIDA ALS MASOS DE LA VALL

Albert Piqué > TEXT // Pere Duran > FOTOGRAFIA

Endinsar-se en la història dels molins de la vall de Llémèna provoca sorpresa en un primer moment per la gran quantitat que n'hi ha en un territori petit: el molí de can Tura a Sant Aniol de Finestres, el molí de Sant Esteve de Llémèna, el molí Glòria a Granollers de Rocacorba, el molí de Peradalta sota el pla de Sant Joan, els molins de can Carreras i de Font-Sabeu a Llorà, el molí de Ginestar, i encara un altre a Cartellà. Tots daten de finals del segle XVIII com ho anuncien les inscripcions gravades en la pedra. Aquesta data també sorprèn, perquè alguns es van construir de manera simultània.

Conversar amb els propietaris i masovers dels molins com en Josep Serra, del molí de can Tura, i en Miquel Arnau, del molí de Ginestar, és fer un viatge a una altra manera de viure i d'entendre la relació amb el medi. Si bé la construcció dels molins s'associa a la producció de farina i de pa, en realitat va més enllà perquè permet moldre el blat de moro, el sègol, l'ordi i els favons per alimentar el bestiar, principalment les vaques. En Josep Serra recorda que el molí de can Tura abastia els vuitanta ma-

sos de Sant Aniol, però també era visitat per pagesos i traginers que venien de Falgons i de Sant Miquel de Campmajor, moltes vegades amb un sac de 40 o 50 quilos, que se'n tornava en forma de farina i de dos tipus de segó per al bestiar.

A començaments del segle XIX els masos de la vall de Llémèna funcionen com petites indústries que fan dues fornades de pa a la setmana i que amb dues vaques a les corts produeixen llet i formatge. En aquella època el moliner cobra en espècies l'ús del molí i comercialitza les farines que rep com a pagament.

Pel que fa a la tecnologia, tots els molins comparteixen les mateixes característiques: una resclosa desvia l'aigua del riu per un rec que acumula l'aigua en una bassa. Aquesta bassa vessa directament l'aigua sobre una roda horitzontal, que en rebre la pressió de l'aigua gira i transmet la força per un eix vertical. La tecnologia és senzilla i data de l'època romana. Tota la maquinària es pot observar encara en el molí de can Tura, però es conserva en un estat excepcional en el molí de Sant Esteve. Els propietaris actuals, la Núria Sanahuja i en Josep

Brucart, han transformat el molí en una acollidora casa de turisme rural i mantenen el molí en molt bon estat. Fins i tot la 'cabra' que servia per aixecar la pedra superior del molí i disposar-la en posició vertical es conserva bé, i permet fer-se una idea de com funcionava tot el mecanisme.

L'últim de la vall. En Miquel Arnau, propietari del molí de Ginestar, ha estat amb el seu fill Josep Maria el darrer moliner de la vall, i recorda que la producció es comptava en vessades, perquè en buidar la bassa per accionar tot el mecanisme calia deixar un temps per tal que es reomplís. La duració i la freqüència de les vessades eren la mesura de la productivitat de cada molí. Van comprar el molí l'any 1957 i la seva família es va traslladar des de les terres de Granollers de Rocacorba al molí de Ginestar, sense saber que seria precisament el molí el que els permetria, amb els anys i molt d'esforç, ampliar el negoci familiar de la ramaderia de vacum a la producció de pinsos. Aprofitant la presència de la bassa del molí més gran de la vall, l'any 1961 van canviar la maquinària i van instal·lar un molí modern de ru-

llets i l'any 1965 hi van afegir un motor de 9 cavalls per fer una producció seguida entre vessades. L'èxit de la producció els va portar a tornar a canviar tota la instal·lació l'any 1970 i augmentar la producció amb un nou motor elèctric de 50 cavalls.

Pel que fa a l'evolució dels molins, el de Ginestar segueix una història atípica a la vall, perquè a pesar dels canvis tecnològics sempre ha mantingut la seva funció de fer farina, primer per fer pa i posteriorment per fer pinso. A la resta de molins de la vall es van

instal·lar turbines per generar electricitat a principis del segle XX. En alguns casos, com el del molí de can Tura o el de can Carreras, només generaven llum per al propi molí i alguna casa veïna, però en d'altres, com el molí Glòria, van produir electricitat per a tot el veïnat, en aquest cas el de Granollers de Rocacorba.

La història de la major part dels molins comença el seu declivi amb l'electrificació de la vall, quan les turbines d'electricitat s'abandonen i la farina i el pinso arriben a la vall amb els transportistes. En aquell moment el molí del veïnat de Sant Medir, a la riera de Font-Sabeu, va mantenir l'activitat perquè va acollir també un forn, i van ser tres els flequers que van vendre pa a l'edifici de cal Sastre, a peu de carretera. En Miquel Burch de cal Ganso hi havia treballat un temps després de fer d'aprenent a Anglès, i en Pere Batlle de l'hostal Font-Sabeu encara recorda anècdotes del darrer dels flequers de Llorà, conegut a la vall per moltes anècdotes divertides, entre d'altres la dels pans que queien de la moto en els revolts cap a Sant Martí i Sant Esteve.

Aquest declivi va viure un parentesi durant la postguerra, perquè alguns dels molins van tornar a funcionar amb l'estraperlo. En Pere Colomer de Juià, nascut a les Serres, molt a prop del molí de Peradalta, havia vist passar els rucs carregats de farina davant de la Guàrdia Civil que mai els va aturar perquè ells també en menjaven. Temps més tard, els molins resten aturats, testimonis d'una època de progrés i prosperitat quan la seva activitat permetia que el dia a dia en els masos fos possible i

A dalt, l'exterior del molí de Sant Esteve, reconvertit en establiment rural. A baix, la Núria Sanahuja, a la sala de la mòlta.

DOSSIER L'AIGUA

El veïnat de can Sabata

A LA VORA DEL FLUVIÀ, A L'ALTURA DE LA CANYA, HI VA CRÉIXER UN PETIT POBLE DEL QUAL ENCARA ES CONSERVEN EDIFICIS

Susanna Alsina > TEXT // Pep Sau > FOTOGRAFIA

Tot just fa un any, les turbines Francis del molí d'en Daina, a la riba esquerra del Fluvià, molt a prop de la fàbrica de can Sabata (la Canya-la Vall de Bianya) giraven encara amb potència empeses per la força de l'aigua, i produïen un grapat de quilowatts que Xavier Conill, el seu propietari, venia a la Hidroelèctrica de l'Empordà. Avui, la maquinària resta quasi intacta, pràcticament a punt d'encesa, però Conill, cansat de contínues tra-

ves administratives, ha decidit apagar-la i posar punt final, així, a tota una vida d'aprofitament hidràulic de les rescloses del Fluvià. La inactivitat ha començat a deixar empremta i l'aigua del canal flueix ara carregada de verdet, aliena a un passat gloriós de frenètica activitat industrial a la zona quan, en un tram de poc més de cinc-cents metres, convivien el molí, la filatura de can Sabata, la fàbrica de can Gabarró, el barri obrer de Triana, i aigües avall, la fàbrica de farina d'ossos de can Creu, i can Porxes, un frustrat intent de manufacturera d'explosius reconvertit més tard en taller de nines. «Si hi havia aigua hi havia electricitat, i amb electricitat, hi havia indústria. Això no fallava mai. Només per dir-te que entre les Tries i Sant Joan les Fonts, i et parlo de poc més de dos quilòmetres de riu, havia arribat a comptar-hi fins a disset turbines!», manifesta Xavier Conill.

El molí d'en Daina. Però tal com li agrada d'explicar-ho al mateix Xavier Conill mentre caminem pel veïnat, anem

pam a pam. La primera edificació a considerar és el ja esmentat molí d'en Daina, propietat des de sempre de la família de Conill, del mas Cuní de la Canya. Situat a la riba esquerra del riu, vora l'antic camí de Sant Joan les Fonts, aquest vell molí havia estat amb tota probabilitat la farinera més important de la comarca durant els anys de la Guerra Civil. «Estic segur que era el que més gra aixafava, amb diferència. La gent venia, portava el blat i recordo, com a fet curiós, que pagava el moliner amb una mena de cullerots de farina. Era la moneda de canvi», relata. Situat en un habitatge de dues plantes i soterrani de maçoneria i pedra volcànica, el molí girava impulsat per una turbina, encara en perfecte estat, que, en una època, havia pujat també aigua al pis de la planta superior, llogat i habitat encara avui en dia. Més tard, però, l'aiguat del 40, un autèntic punt i a part a la història del Fluvià, va truncar l'activitat, i tot i que no va arribar a malmetre l'edificació, parts importants de la 'maquinària' hidràulica com la resclosa o el canal van baixar aigües avall i va ser necessària una considerable restauració. De fet, el pare del propietari va haver de reconstru-

Imatge del que queda de la turbina que generava electricitat a la fàbrica de can Sabata, que es veu al fons.

ir totalment la resclosa i elevar uns metres la canalització de l'aigua, no sense poques dificultats. «Penseu que acabada la Guerra Civil hi havia molta penúria i poc material de qualitat. El meu pare m'explicava que el dia que van decidir reinaugurar el canal i deixar-hi córrer l'aigua, una de les parets va cedir com si fos de paper. Es van veure obligats a tornar-la a aixecar i a travar els dos murs amb aquests tiradors que encara podeu veure», relata Xavier Conill. Amb la reforma, durant la qual es va aprofitar per incorporar-hi una segona turbina, el molí va ser reconvertit en central hidroelèctrica, que primer produïa energia per a consum del mas i de la pròpia fàbrica dels propietaris i, anys més tard, electricitat connectada i venuda a la xarxa general.

Sortint del molí i enfilant amunt per la vora del canal, arribem a l'antiga fàbrica tèxtil de can Sabata, una edificació de planta rectangular, amb molts cossos afegits, coronada per una torre

ornamentada amb petits detalls florals. Hi ha documents datats l'any 1883 on can Sabata, nom popular atribuït a un antic ofici del fundador, consta ja com a filatura. De fet, aquesta indústria, tancada a finals de la dècada dels 70 sota la raó social de Hijos de Francisco Aubert y Coromina, va ser un important centre de producció durant bona part del segle XX i, fins a l'aiguat del 40, va tenir barri obrer propi, can Triana, a l'altra banda del riu. La maquinària tèxtil es proveïa de l'energia que generava una turbina situada a la riba dreta del Fluvià, amb un eix de 10 metres, encara perfectament conservat, que transmetia força a partir de politges i d'una gruixuda corda de vaixell que travessava d'una banda a l'altra de riu. «Realment veure la corda molla, amarada d'aigua, impressionava. Era molt gruixuda i, si alguna vegada s'havia partit, calia fer venir gent del port de Barcelona a reparar-la perquè s'havia de tornar a trenar», explica Xavier Conill, actual

propietari d'aquesta central gràcies a una permuta de terrenys amb els darrers propietaris de la fàbrica a principi de la dècada dels 90. Igualment com el molí d'en Daina, la turbina de can Sabata va funcionar fins fa molt pocs mesos, quan el seu propietari va decidir també abaixar-ne els ploms.

El barri. Si la fàbrica s'alça a la riba esquerra del riu, l'antic barri obrer de Triana, literalment arrasat per les riades de l'any 40, s'alçava just al seu davant, però a l'altra riba. Fou propietat de Manel Coromina i usat com a habitatge dels obrers de can Sabata. Constava d'un grup de dues o tres cases on vivien tres famílies de treballadors, que podien gaudir d'electricitat mentre els embarrats de la vella maquinària tèxtil giraven. El riu va passar-hi per damunt sense pietat i va conservar només per a la història algunes restes de paret i la font de Triana, de la qual, segons Xavier Conill, brolla una aigua de magnífiques

El masover del molí d'en Daina, al costat d'una de les turbines que s'hi conserven.

Unes centrals que sobreviuen

DE LES CINC QUE ES VAN CONSTRUIR AL TRAM DEL FLUVIÀ AL PLA DE L'ESTANY, ENCARA S'APROFITEN LES DE MARTÍS, SERINYÀ I ESPONELLÀ

Miquel Rustullet i Joaquim Ejarque > TEXT

El Fluvià no es pot comparar amb els grans rius de cabals espectaculars, però com que tothom utilitza el que té, ha estat aprofitat per a la construcció de cinc centrals hidroelèctriques, al seu pas pel Pla de l'Estany. L'antiga empresa Indústries Coromina, de Banyoles –avui Agri-Energia, que produeix energia elèctrica per al subministrament públic– va començar a principis del segle XX, en diverses fases, les obres de tres d'aquestes preses i de les corresponents centrals, pròpiament dites. Són les que avui estan encara en funcionament i sobre les quals hem recollit el testimoni dels antics encarregats. Les altres dues, la de Vilert

i la d'Orfes, promogudes per l'empresa Hidroelèctrica de l'Empordà, amb una antiguitat semblant, actualment utilitzen poques vegades aquest recurs hidràulic.

La central de Martís o del Mig. Va ser la primera. Construïda al terme municipal d'Esponellà, la seva producció mitjana anual es calcula en uns dos milions i mig de kWh. La potència elèctrica màxima és de 485 kW; l'alçada útil del salt és de 8,23 metres i el cabal concedit, de 5.350 l/segon, segons dades extretes del llibre *100 anys d'Agri-Energia*, editat per la mateixa empresa el març de 1997. Nar-

cís Porxas Colom (1919), que viu a Melianta (Fontcoberta), va ser el darrer masover i *centralista* d'aquestes instal·lacions. Va néixer a la mateixa casa de la central, de la qual el seu pare, l'Amadeu Porxas Padrosa, ja era responsable per encàrrec de can Trull des de l'any 1910. La central del Mig, doncs, sempre ha estat duta per la mateixa família. En Narcís recorda el que li havia explicat el pare: que durant quatre mesos van passar-hi tres masovers, abans que els seus pares. Segurament la duresa dels accessos el feia un lloc especialment inhòspit i que no convidava gaire a viure-hi. L'Amadeu Porxas, que havia treballat

El conjunt de la casa i la central de Martís o del Mig vista des del costat de Crespià. En primer terme, la presa.
FOTO: Col·lecció família Porxas Roca.

en la construcció de la presa i era conegut per la família Coromina, es va avenir a estar-s'hi, i el dia de la festa de Crespià, per Santa Eulàlia, el mes de desembre, van tancar el tracte.

A partir del 1910, quan es va posar en funcionament la central, l'Amadeu podia disposar de telèfon per comunicar-se amb les altres dues centrals i també amb les oficines de can Coromina, a Banyoles. De ben segur que les centrals devien ser els primers establiments que van tenir telèfon. La feina del *centralista* no és pas gaire pesada, però s'hi ha de ser; és una atenció de 24 hores i bàsicament es tracta que tot funcioni correctament i de fer una feina de vigilància: «Mentre sentís la màquina, ja en tenia prou; els automatismes són bons sempre que hi hagi algú que els vigili», acaba dient en Narcís.

La llibertat que els donava Lluís Coromina, del qual conserven un grat record, en tot allò que feia referència als aspectes laborals va fer que, en els anys de l'expansió de l'engreix avícola, en Narcís posés 3.000 polls en una de les sales de la casa. També, en una altra època, serviren berenars a alguns dels aficionats pescadors de canya que es passejaven per la central. Tot plegat va contribuir amb un bon cop de mà a l'economia familiar. Amb els anys, la casa de Martís va guanyar en comoditats «Era una bona casa, no com aquelles cases de pagès d'abans, d'aquí caic, aquí m'aixeco; nosaltres hi estàvem bé», diu en Narcís.

Les riuades. Una de les riuades més tristament recordades pels danys que va ocasionar, va ser la del 17 al 20 d'octubre del 1940. Van caure unes pluges

devastadores. Durant aquesta riuada, en Narcís estava fent la mili, però li van donar un mes de permís per ajudar el pare en les feines de neteja a la central i per posar-hi ordre. «Només va quedar la meva roba», diu. Fins i tot recorda el fet que una bóta plena de vi d'aquell mateix any la van trobar a Arenys d'Empordà, a l'altra banda del Fluvià, el mateix indret del qual havia sortit el raïm. La bona gent de Garrigàs va fer una pila amb els trastos que havia arrossegat l'aigua, i uns parents de la família van ser els que van informar-los que hi havia anat a parar la bóta de vi.

La de l'any 1970 va ser diferent, encara que va durar més dies, del 7 al 12 d'octubre. La Dolors Porxas Roca, la filla d'en Narcís, que vivia al pis de dalt de la central, ho recorda d'aquesta manera: «La presa, que estava baixa, va saltar de cop, i després el riu es va mantenir fins al vespre, que es va posar a ploure fort. El pare va sortir un moment a fora i va tornar a entrar dient: 'el riu ja és aquí'». A partir d'aquell moment, l'aigua ho va envair tot. Van haver d'anar molt de pressa per sortir; fins i tot en Lluís Marcé, el paleta d'Esponellà, alarmat per l'aigua, va anar-hi amb la bicicleta, va agafar el nét de set mesos d'en Narcís embolicat amb llençols, i va travessar la passarel·la per fugir muntanya amunt. Tot el que l'aigua trobava s'ho emportava. Justament recorden el fet que dos porcs que tenien a les corts de baix van ser arrossegats pel Fluvià i, curiosament,

al cap de vuit dies, mig ensangonats i plens d'esgarrinxades, van tornar a aparèixer a la casa de la central de Martís.

La central de Serinyà. Està situada pràcticament a la confluència del Fluvià i el Ser. Es va construir entre els anys 1917 i 1918, i va ser la segona de les tres rescloses promogudes pels Coromina. El camí que, des d'Esponellà, anem seguint tot a vora del Fluvià fins a arribar a aquesta central és molt agradable. La producció mitjana anual es calcula en un milió de kWh. La seva potència elèctrica màxima és de 200 kW, l'alçada útil del salt, de 8,90 metres i el cabal de la concessió és de 4.430 l/segon.

Els membres de la família Puigdevall han estat les persones que, des de sempre, han vigilat la central. En Jesús Puigdevall Juanola (1958), que treballa a l'empresa Agri-Energia, encara actualment hi té el seu habitatge, en el lloc on van néixer ell i el seu pare. Lavi, en Joan Puigdevall, que estava d'encarregat per als treballs de construcció de la presa, un cop bastida la casa va ser el primer d'anar-hi com a *centralista*. Anys més tard, el seu fill Salvador Puigdevall Bahí va ser el seu continuador fins que es va perfeccionar tot el procés d'automatització de les centrals. Eren els anys setanta i, a partir d'aquell moment, en Salvador es va fer càrrec del control i el funcionament de les tres instal·lacions.

En Jesús només recorda els anys previs a l'automatització: «Teníem

En Narcís Porxas Colom, el que fou el darrer encarregat de la central de Martís, en una fotografia actual al seu domicili de Melianta // FOTO: Joaquim Ejarque.

La llum de la vall del Terri

L'EMPRESA FAMILIAR CENTENÀRIA ELECTRA AVELLANA, DE CORNELLÀ, TÉ L'ORIGEN EN EL MOLÍ FARINER DE CAN SALVANY

Gemma Busquets > TEXT

Pere Avellana Martí, l'avi de Ramon Figa, l'actual propietari d'Electra Avellana, era un home emprenedor. Provenient de Santa Pau, va tirar endavant el molí de can Salvany, on feia farina i, més concretament, una d'especial per fer galetes. Els molins, petits, com el de can Salvany formaven part del paisatge del Terri a principis del segle XX: el molí d'en Saurina, el d'en Lloses, el de Sords, el de Ravós, de Sant Andreu, de Santa Llogaia... en aquella època el Terri era un riu cabalós i aquests petits molins l'aprofitaven per a les manufactures locals. «Cap allà el 1907, algú li devia dir al meu avi —que estava en contacte amb gent de la Lliga, de la política—, que si posava un motor *síncrono* al molí faria llum», explica el seu nét. I Pere Avellana va instal·lar

un petit generador amb el qual tenia llum per a casa seva i també per al molí. L'electricitat significava el progrés i és per això que va començar a haver-n'hi demanda popular. «Li van dir de portar-la al poble, però el motor era molt petit i el meu avi va decidir que de dia l'aprofitaria per al molí i al vespre la faria arribar al poble». És així com el 1909 a Cornellà del Terri hi va haver per primera vegada enllumenat públic gràcies al molí de can Salvany.

De la farina a la llum. Pere Avellana va decidir aleshores deixar el negoci de la farina pel de l'electricitat. Moltes de les xarxes elèctriques actuals tenen l'origen en aquests petits molins. I el 1919 va començar la construcció de la Central del Molí de Sords; abans,

però, havia engegat la Central del Molí d'en Margat, a Sant Andreu del Terri. Amb aquestes dues centrals, Pere Avellana va fer arribar la llum a les zones rurals, als pobles escampats per la vall del Terri: Santa Llogaia, Sant Andreu, Ravós, Palol de Revardit. I fins i tot va arribar a Banyoles.

Als inicis no hi havia comptadors i es comptava a tant per bombeta amb un màxim de cinc bombetes per llar. El mes sortia a un duro per bombeta. Sempre hi havia excepcions: el capellà i el metge tenien dret a tenir més bombetes.

L'avi mor jove, abans de la guerra, als 56 anys i es fa càrrec del negoci la filla, Maria Avellana. Ramon Figa explica que, a la seva mare, li va tocar una època molt dura. Amb la República,

D'esquerra a dreta, el governador civil de Girona, Victor Hellín, el secretari de Governació i l'alcalde de Cornellà, Joan Poch, visitant les destrosses a la resclosa que va fet l'aiguat de l'any 1962 // FOTO: Arxiu família Figa.

li expropien el negoci. «Qui farà els rebuts?», és la pregunta que es fan els del sindicat del gas i l'electricitat, ja que ningú sabia de lletra. «La mare era mestra i van decidir que fos l'encarregada. Amb tot, els treballadors van veure que no hi havia guanyat res», recorda Ramon Figa a tall d'anècdota que li explicava la seva mare. Al final de la guerra van recuperar el negoci i la seva mare, que es va casar el 1942, va estendre l'electricitat a la meitat del Pla de l'Estany. Actualment, Electra Avellana dona llum a 23 pobles del Pla de l'Estany i també a algunes zones del Gironès.

L'època del franquisme també va ser difícil. A causa de la sequera i de la creixent demanda, amb les centrals pròpies no podien abastir els clients i van demanar a Enher poder ser distribuïdora del subministrament. «Van ser èpoques molt dures, les instal·lacions valien molts de cèntims, i la recaptació era força pobre. Es treballava més per amor a l'ofici», relata Ramon Figa. En aquest sentit, reflexiona sobre el paper que tenen les petites distribuïdores elèctriques en l'actualitat: «Quan se subministra a la ciutat o a pobles importants, amb poques instal·lacions circula molt de corrent, però quan ho has de fer en zones rurals concentrades o disperses com és el nostre cas, és dur de portar.»

Recorda que el 1986 van estar a punt de tancar l'empresa. Va ser l'any de la gran nevada. «El que els va passar el març de l'any passat a la Costa Brava, ens va passar aquí el 1986», assenyalava. Fets excepcionals com aquests poden malbaratar la feina de tres generacions. «La neu

es glaça i s'arrapa als cables, que han de suportar 200 vegades el seu pes. I si no es trenquen, es torcen i s'han de refer les instal·lacions». El 1986, a Ramon Figa se li van fer malbé gairebé el 60% de les instal·lacions i va haver de començar gairebé de cap i de nou: «Van caure les torres més noves i, en canvi, les velles van aguantar.»

El cabal es redueix. L'esforç per millorar les instal·lacions ha estat una constant. Fa nou anys va modernitzar la central de Sords. Hi va fer una inversió molt important. Antigament, a les centrals elèctriques hi havia els *centralers*, «que tenien pràcticament un llit al costat de l'alternador i per la fressa sabien si s'havia de carregar molt o no». Però a la central de Sords, ja sense centralers, cada dos per tres es tancava. Els tècnics van detectar que no hi havia prou cabal al Terri, ja que de 1.200 litres per segon s'havia passat a 300. L'origen: l'aigua de l'estany, en comptes d'anar al Terri, es desviava al col·lector d'aigües residuals. Les fàbriques de pells adobades de Banyoles la utilitzaven i per qüestions mediambientals no la podien retornar al Terri.

L'aigua es converteix en un bé patrimonial i quan un riu baixa gairebé sec el poble perd part del seu llegat. «Quan era petit, al Terri hi pescàvem de tot. Recordo que amb un company una tarda vam pescar-hi fins a 26 anguilles i de les grosses», recorda Ramon Figa, «ara s'ha convertit pràcticament en la claveguera del Pla de l'Estany». Amb tot, es mostra optimista i

considera que les coses estan canviant. «Estic convençut que el Terri es recuperarà i baixarà net i recuperarà l'aigua que hi falta.»

A Ramon Figa, li dol veure la central parada perquè no hi ha cabal. Hi ha, però, maneres que la infraestructura tingui utilitat i transmetre aquest coneixement i patrimoni. Fa uns anys, una escola de Fornells es va posar en contacte amb Ramon Figa perquè coneixien la central hidràulica i li van demanar fer-hi una visita. «Em va alegrar molt perquè vaig explicar als 50 nanos com funcionava: l'aigua entra per aquí, i en caure genera corrent». I no va ser l'única visita, en va venir una segona de Caldes, i fins i tot Ramon Figa ha comentat amb els responsables del consistori convertir la central en un lloc de cultura on la mainada pogués veure com funciona i com es genera una cosa que tenen tan a mà només prement un interruptor.

En Ramon Figa, actual propietari d'Electra Avellana, a les instal·lacions de l'empresa // FOTO: Pere Duran.

M4

Aquesta formació de la Principal de Sant Feliu de Pallerols va actuar moltes vegades a França.

La imatge correspon a una actuació a Dacs, al departament de Lanús. Els músics eren Jordi Busquets, Jordi Compta i Lluís Giménez, trompetes; Alexandre Port i Pere Colomer, trombons; en 'Pic' al contrabaix, Jaume Sidera i Josep Vila, saxos; el cantant Lluís Andreu, així com Lluís Rovira, Joan Callís i Francisco Oliveras. La cobla, que ja tocava als anys 40, es va dissoldre l'any 1962.

ANY: 1955-1958

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: ARXIU PARTICULAR DE JORDI COMPTA

M5

Una colla de músics de Tortellà a l'aplec de Sant Ferriol de 1950. Amb l'acordió, Josep Juanola; amb el saxofon, Josep Fontàs (en Patllari) i amb la trompeta, Josep Roura. Al costat d'aquest, sense instrument, Joan Brugués (en Genari). Al darrere, amb la camisa clara, Josep Roca Padern, i el músic Càndid Roura.

ANY: 1950

AUTOR: DESCONEGUT

PROCEDÈNCIA: COL·LECCIÓ PARTICULAR DE CONXITA ROCA

PATRIMONI

PATRIMONI ETNOLOGIA

El camí ral de Vic a Olot [pàg. 82-83]

PERE GELIS [Sant Esteve d'en Bas, 1954. Dissenyador i excursionista]

PATRIMONI ARQUITECTURA

Passat i futur de can Vayreda [pàg. 84-85]

JOAN SALA [Olot, 1949. Historiador de l'art]

PATRIMONI HISTÒRIA

Fumeu amb paper Carlets! [pàg. 86-87]

XAVIER PUIGVERT [Olot, 1966. Arxiver]

PATRIMONI NISSAGUES

Els Porcioles de Crespà [pàg. 88-89]

JOSEP GRABULEDA [Banyoles, 1962. Historiador i arxiver]

PATRIMONI GASTRONOMIA

La mocada i el greix de rabequet [pàg. 90-91]

JOSEP VALLS [Sant Feliu de Pallerols, 1944. Escriptor]

PATRIMONI TRADICIONS

Una santa contra la ràbia [pàg. 92-93]

JOSEP M. MASSIP [Banyoles, 1948. Naturalista i escriptor]

PATRIMONI MÚSICA POPULAR

A toc de campana [pàg. 94-95]

JOSEP GARCÍA [Sant Esteve d'en Bas, 1969. Músic i mestre especialista de música a Educació Infantil i Primària]

PATRIMONI AIGUA

Els estanyols intermitents [pàg. 96-97]

JOAN ANTON ABELLAN [Barcelona, 1955. Historiador local]

PATRIMONI FAUNA

La nina [pàg. 98-99]

EMILI BASSOLS [Olot, 1965. Biòleg]

PATRIMONI PLANTES I REMEIS

L'espígol [pàg. 100-101]

ESTER SALA [Olot, 1973. Farmacèutica]

Un paquet de paper
de fumar Carlets.
PROCEDÈNCIA: ACGAX /
Fons Paper Carlets.

PATRIMONI HISTÒRIA // Xavier Puigvert > TEXT

Fumeu amb paper Carlets!

El Paper Carlets d'Olot va facilitar el plaer –o el vici, segons qui s'ho miri– de fumar picadura de tabac a tota una generació de catalans

Durant molts anys, el nom de Paper Carlets gairebé va ser sinònim de fer una cigarreta. El paper fi per a tabac de picadura que comercialitzava aquesta empresa olotina va ser el més conegut i remenat dels papers de fumar que es venien a Catalunya a la primera meitat del segle XX. Les classes treballadores, que rarament es podien permetre el luxe d'un cigar havà i que volien evitar els inconvenients del rapè, es van abocar incondicionalment a l'eina imprescindible per fer fum que els oferia la casa Carlets.

No és insòlit que un producte com aquell sorgís de la zona d'Olot. La indústria paperera que ocupava les vores del Fluvià entre la vila i el poble de Sant Joan les Fonts es va apuntar a mitjan segle XIX a produir el paper necessari per satisfer la nova moda del tabaquisme importada, com la majoria de costums de l'època, de la veïna França. Entre d'altres, els empresaris locals Ferran Arboix, Salvador Cunill, Ramon Descals i Josep Quintana van comercialitzar els seus propis llibrets de paper de fumar. Realment, l'única cosa que sorprèn és que de tots aquells papers fins triomfés el d'en Carlets.

Tot plegat va començar amb l'arribada als molins paperers de Sant Joan les Fonts d'un jove anomenat Jaume Rius i Muntadas (ca.1821-1866), procedent d'una

zona també amb gran tradició papera, Capellades. Jaume Rius es va casar a Olot i l'any 1854 va constituir una societat amb la seva sogra, Magdalena Casas, per obrir un *bodegón*, una botiga que feia alhora de taverna i de fonda, als baixos de la casa on vivien, al número 22 del carrer dels Sastres, a la cantonada que donava al carrer Alt de la Madoixa. Aquell negoci, on la sogra venia el paper de fumar manufacturat pel gendre, va rebre el sobrenom de Carlets, sense que sapiguem si el nom feia referència a la casa o a la família. L'any següent a la mort de Jaume, la seva vídua es va casar amb el cunyat, Joan Rius i Muntadas (ca.1824-1883), i junts van continuar al capdavant de la botiga, amb el nom de Fábrica y Depósito de J. Rius Carlets é Hijo, centrats en la venda de paper de

fumar, cerilles, sobres, naips, paper de barba i paper segellat.

Un personatge irrepètible. De ben segur, els fulls de paper dels Carlets no haurien passat a la posteritat si l'hereu del negoci, Francesc Rius i Domènech (1854-1931), fill del primer matrimoni, no hagués fet un important salt endavant quan es va fer càrrec del negoci, cap a 1882. Alexandre Cuéllar, que el va conèixer, el retratava com un personatge curiós i irrepètible. «La Quaresma i el senyor Carlets eren una mateixa cosa», en va arribar a dir, perquè la seva defensa a ultrança del tradicionalisme el feia un habitual de les processons religioses locals, un partidari fervorós de rosaris i novenes i un oient aplicat de tota mena de prèdiques.

Com que afegia a les seves profundes creences un talent innat per als negocis, el senyor Rius i Domènech –definitivament, el 'senyor Carlets'– va dur els llibres de comptes de la venda de les butlles eclesiàstiques des de 1892 fins a la fi de la seva vida. I com era d'esperar, els números de les indulgències olotines sempre van quadrar. De la mateixa manera que, a les seves mans, la facturació de paper fi va créixer exponencialment.

El secret d'en Carlets no era tant la qualitat del seu producte com la propaganda que en feia.

Un cartell publicitari de la marca garrotxina.
PROCEDÈNCIA: ACGAX /
Fons Paper Carlets.

El primer que va fer Francesc Rius, que no era paperer com el seu pare i el seu padastre, va ser encarregar la matèria primera a diverses fàbriques catalanes, franceses i valencianes. Al taller olotí, tan sols es preparaven, s'empaquetaven i es distribuïen els llibrets de paper sota diverses marques pròpies. De fet, la defensa constant de les patents de les seves marques –Papel Carlets Olot (1883), Vista de Olot (1896), La Rosa F. Rius Carlets Olot (1899), Carlets (1903) i Menthol (1910), entre d'altres– i la denúncia de falsificacions reals o suposades van ser un maldecap constant del negociant. Però, sobretot, va saber aprofitar al màxim les possibilitats de la publicitat per 'vendre' arreu les incomparables virtuts del seu paper. Anuncis del Paper Carlets van aparèixer constantment als principals periòdics catalans, tant en els de distribució local com en els d'àmbit general. D'*El Deber*, d'Olot, i *La Defensa*, de

Vilanova i la Geltrú, a *La Vanguardia* i *La Veu de Catalunya*, de Barcelona. No s'escapava d'un anunci cap espai dels rotatius catalans! Però no en tenia prou:

els fumadors també rebien el missatge a través de cartells penjats en els racons més insospitats de les ciutats, els almanacs distribuïts gratuïtament, els programes de festes i fires i els calendaris més populars, el de Sant Isidre i el del Pagès. Encara més: els tramvies de Barcelona van dur a partir de 1908 un vistós reclam de Paper Carlets. Tanta insistència en les bondats del paper fi de l'empresa olotina va fer impacte fins a convertir-lo en la marca de referència dels fumadors.

L'hereu del senyor Carlets, el seu fill Lluís Rius i Rossell (1898-1982) va continuar al capdavant de l'empresa, que va tenir un seriós contratemps amb

l'esclat de la Guerra Civil espanyola. Lluís va passar a la zona sota control dels insurrectes i el 1937 va constituir amb Josep Oliveras i Dalmau, de Batet, una

societat a Sant Sebastià (Guipúscoa) per continuar elaborant i venent llibrets de paper de fumar, ara sota la marca Alcázar, ja que li havien col·lectivitzat la fàbrica olotina. Al final del conflicte bèl·lic, la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil la va retornar a la família.

Però allò que ni la guerra no havia aturat va haver d'acotar el cap davant una nova moda que la publicitat no podia superar: el cigarro. L'any 1966, el descens continuat de vendes de paper de fumar que provocava la popularització dels cigarros va fer abaixar la persiana del negoci i la marca Papel Carlets es va esvaïr com el fum ☹️

La propaganda del paper de fumar es podia veure en alguna masia garrotxina.
PROCEDÈNCIA: ACGAX / Fons Paper Carlets.

PATRIMONI NISSAGUES // Josep Grabuleda > TEXT // Pere Duran > FOTOGRAFIA

Els Porcioles de Crespià

Aquesta família va començar a despuntar socialment al segle XIV i alguns dels seus membres han ocupat càrrecs públics molt importants, com ara l'alcaldia de Barcelona

En el nucli urbà de Crespià, municipi de 253 habitants situat al nord del Pla de l'Estany, hi ha la masia originària de la família Porcioles. L'edifici actual és dels segles XV-XVIII. La masia conté diferents edificacions adossades i és de planta rectangular. Té una porxada i arcada al carrer Major. La façana nord, paral·lela a la riera, té tres plantes i dues portes a la planta baixa. A la segona porta hi ha gravat l'any '1758' i el nom de 'Francisco Grau Porcioles'. El porticat té dos pisos, hi ha un

passadís intern i una arcada damunt del torrent. Una llinda del passatge del carrer Major porta l'any '1737'; i una finestra de la banda de ponent, el de '1746'. A ponent hi ha un portal tapiat en el mur de l'era, en l'actual plaça dels Estudis. Durant el segle XIX la casa dels Porcioles comprenia també un pati, una cabanya i un hort.

Els primers Porcioles. El primer document referent a la família Porcioles de Crespià data del 1273, quan

eren homes del bisbe de Girona, senyor del lloc. Hi ha qui sosté que es varen instal·lar a Crespià després del desastre càtar a Muret del 1213. Tanmateix, el nom de Porcioles ja existia el 998 i hi havia per aquesta zona un mas Porcioles, que era possessió del monestir de Santa Maria de Besalú. El primer Porcioles crespianenc conegut era un Guillem. A la família varen abundar els Berenguer. Així, el 1337, un Berenguer Porcioles, fill d'un altre Berenguer, va retre homenatge de

Exterior de la part del
darrere de la casa pairal dels
Porcioles a Crespià.

vassallatge al bisbe. I el 1339 va ser el torn del seu fill Bernat. Al llarg del segle XIV els Porcioles varen començar a sobresortir socialment i varen esdevenir batlles (representants del senyor feudal, del bisbe) de Crespià, com un Berenguer (1363).

D'altres, com un Bernat, el 1330, varen començar la carrera eclesiàstica. La família va donar uns quants eclesiàstics: el 1461 el prevere de Besalú, Joan Porcioles, va fundar el benefici de Santa Anna i Bàrbara a l'església de Sant Vicenç de Besalú. I uns anys més tard, el 1530, Miquel Guerau (o Grau) de Porcioles era canonge i sagristà de Santa Maria de Besalú; posteriorment va esdevenir vicari general i sotsdelegat del bisbe. Un altre va ser vicari general del bisbat de Barcelona i un Pere va fundar un benefici eclesiàstic a Santa Maria del Mar de Barcelona (1622).

L'ennobliment. La nissaga va assolir l'ennobliment per via matrimonial. Se sap que Bartomeu Bruguera, pagès de Serinyà, va contraure matrimoni amb una Porcioles durant el darrer terç del segle XV. Per l'ajuda mostrada durant els episodis de la Guerra Civil Catalana (1462-1472), Ferran VII el Catòlic va ennoblir el pagès remença Bartomeu Bruguera el maig de 1481. D'aquest fet, se'n van beneficiar els Porcioles, que, per matrimoni, van tenir un títol nobiliari. A començament del segle XVII ja feien notar que eren de privilegi militar decorat, com Joan de Porcioles, el 1601. El 1626 tenien sepultura pròpia a l'església de Santa Eulàlia de Crespià i el 1649 Montserrat Grau Porcioles era obrer de la parròquia. El 1645 Jaume Porcioles era capità del

batalló del principat del regiment de José Acosta i després, sergent major del terç de don Josep de Tort i de Paguera. Alguns membres de la família, durant el segle XVII, es van dedicar a l'ofici de paraire.

Una branca va anar a residir a Barcelona, on es varen enriquir. Pere Porcioles era adroguer a Barcelona el 1626 i va pagar el retaule nou de l'església de Crespià. I un altre adroguer barceloní, Montserrat Porcioles, militar, va obtenir llicència per tenir la tomba davant de l'altar major. El mercader barceloní Joan de Porcioles va formar una companyia de comerç internacional el 1674 amb els mercaders Jaume Cortada (senyor de la baronia de Maldà) i Ermengol Grases. I va ser conseller quart de la ciutat de Barcelona (1674).

Els Porcioles crespianencs es varen emparentar amb famílies destacades del poble com els Teixidor de Pedrinyà, Gallostra, Llorens, Piferrer, Saseras o Quer; o d'altres llocs, com els Usall (de Banyoles, Joan de Porcioles Usall), Adroher (el 1691, de Medinyà), Heras (Camallera); i famílies de pobles com Cabanelles, Torroella de Montgrí, Cervià, Galliners o Sant Julià de Ramis.

Pagesos benestants i notaris. N'hi va haver, com Pere Porcioles (Pere Pursiolas), que pagaven per algunes terres a l'abadia de

Banyoles (1687). De totes maneres, la branca que va restar a Crespià era de pagesos benestants: Francesc Porcioles va ser regidor designat pel bisbe el 1747, 1750, 1755 i 1760; i Josep Porcioles va exercir el mateix càrrec el 1777. Un altre Francesc de Porcioles al segle XIX era hisendat i va ser encarregat de l'hospital de pobres del lloc (1819 o 1839) i regidor (1819, 1824 o 1828). Pere de Porcioles i Vinyes (casat amb Francesca Gispert i Bramon, de Crespià) va ser jutge de pau i responsable de l'hospital (1850) i el 1861 va obtenir llicència per tenir banc a l'església. En aquest segle XIX eren carlins (com el mateix Pere de Porcioles) i, a Crespià, les seves terres sumaven unes dues-centes seixanta-cinc vessanes.

Els membres de la nissaga encara ara són propietaris de la casa i alguns han arribat a tenir càrrecs importants fora del municipi, com Joan de Porcioles i Gispert o el seu fill Josep Maria de Porcioles i Colomer. El catalanista Joan de Porcioles i Gispert (Crespià, 1866-Balaguer, 1932) va ser notari d'Amer i Balaguer i, així mateix, propietari, escriptor d'opinió i literat a la premsa banyolina i a la de la vall d'Àger. I el seu fill Josep Maria de Porcioles i Colomer (Amer, 1904-Vilassar de Dalt, 1993) va exercir de notari i acabada la Guerra Civil va ésser alcalde de Balaguer, delegat provincial d'Auxili Social a Lleida, president de la Diputació de Lleida i alcalde de Barcelona (1957-1973) .

Joan de Porcioles i Gispert.

PROCEDÈNCIA: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons de la família Porcioles.

INDRET

Joan Domènech i Moner > TEXT // Pere Duran > FOTOGRAFIA

Galliners

Una cruïlla de placidesa

Per una casualitat vaig viure uns mesos a Galliners ara fa mig segle, com a estudiant lliure a casa del mestre Lluís Rossell i Palahí, que hi tenia la plaça en propietat. Un indret a cavall entre el Pla de l'Estany i l'Empordà, en una cruïlla de carreteres que comuniquen directament amb Vilademuls, amb Banyoles per Vilavenut i amb Figueres per Bàscara. Galliners permetia viure immers en una pau plàcida que

només trencava alguns dies el xiulet estrident de la tramuntana, empipadora però sana.

Galliners –topònim que ja apareix l'any 920– em va quedar al cor i hi torno a vegades. El nucli urbà té una plaça central triangular a la qual concorren pràcticament tots els carrers: el que ve de la carretera i passa per les basses dels monjos i el cementiri, i el que surt del passeig –anomenat així per antonomàsia–, poc més

enllà del trull de la família Guitart-Batllori, i segueix, després de passada la plaça, en direcció nord, cap a la masia de can Guitart. L'al·lusió als monjos potser és una reminiscència de quan a Galliners, al voltant del 1017, hi havia un alou que pertanyia al monestir de Banyoles. Existeixen alguns carrers col·laterals: el que es forma al costat nord de l'església, davant del cementiri i segueix cap a la rectoria i els que, a dreta i esquerra,

s'estructuren a partir de la plaça i el carrer Major. En el primer, llavors, hi havia el flequer, a la cantonada a tocar de l'església. Repartia uns pans esplèndids de tres quilos, pels pobles de la rodalia, amb una tartana. A la plaça, l'única botiga que venia de tot era can Guixeras o cal Ferrer, amb la senyora Encarnació al capdavant del negoci. L'ajudaven una dependent, la Maria Anita, i els tres fills, la Maria, en Joan –que també feia de ferrer– i l'Emília. Van acabar dedicant-se a la venda ambulant, que encara segueixen els descendents, i la botiga de Galliners es va tancar. Més tard, la família Guixeras va comprar el que havia estat la sala de ball del poble, que tenia un sostre molt baix. Els

diumenges el jovent que no marxava a fora s'hi reunia a ballar a base de gramola. El dia de la festa –la major era el 7 de gener i la petita el 20 de maig– el sarau esdevenia excepcional, amb orquestra i tot. Els dos nois del mestre i jo passàvem pel sedàs les poques mosses que tenien una edat com la nostra.

Hi havia una perruquera jove, una mica pigallada, que, a més, collia punts de mitja –la Margarita, avui ja desapareguda– que tenia l'establiment –anomenat can Carlos– en uns baixos que, alhora, feien d'estanc i de bar on, els diumenges, els homes es reunien a jugar a cartes. També recordo la Nuri, de la família que tenia el correu, una mica més amunt. Li

dèiem la *Correa*. De les que estaven en edat escolar, les més grans eren la Catalina Ros, del mas Carreres, la Maria Rosa Guitart, de can Batllori, i la Dolors Alsina. Després deuria venir una altra Maria Rosa Guitart, de can Sarossa, cosina de l'homònim. Les tres primeres –que formaven grup amb la Maria Lluïsa, la filla petita del mestre– preparaven el batxillerat, motiu pel qual les vam batejar com les *Batxillerates*. A l'escola érem, entre totes les edats, una quarantena d'alumnes. Abundaven més les nenes, que anaven amb la senyoreta Carme Tur, mentre que els nois estàvem a les ordres del senyor Ros-sell. Les *batxillerates*, però, eren l'excepció i venien a la secció dels nois.

El poble de Galliners, que forma part del municipi de Vilademuls, està situat a cavall de Banyoles i de Figueres, a la zona del Terraprim.

UNA MIRADA EN EL PAISATGE

Josep Valls > TEXT // Joan Juanola > FOTOGRAFIA

Coll d'Ares, els déus del cim

Sembla que no es qüestiona gaire: el topònim és derivat de l'antiguitat romana, quan l'imperi s'expandia per la península Ibèrica, començant per la nostra costa. Immediatament després d'haver conquerit algun cim o port de muntanya que eixamplava la visió del territori, els romans alçaven un altar o uns altars (ara o ares) als déus protectors que els havien permès la gesta. Així ho escriu una autoritat tan fiable i segura com la del filòleg Joan Corominas, al seu *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, volum primer: «Ara – altar pagà, peça de l'altar, del llatí *ara*, altar. Existeix la supervivència del llatí *aras*, altars, en llocs pròxims a un pas de muntanyes on els caminants feien ofrenes propiciatòries a Mercuri i altres déus protectors dels ports. Exemple: Coll d'Ares...»

El senyor Joan Noguera, de Girona, en un magnífic llibre sobre Collsacabra, parla també d'un altar romà o *fanum*, alçat en un petit cim que hi ha just sobre la masia del Coll, al Collsacabra. Però els *fanum* romans potser eren també per encendre-hi

foc a sobre i comunicar-se, durant la nit, les respectives posicions militars. Podien servir com a senyals del camí a seguir i la fita a aconseguir, en aquella època de romanització, la cosa civil més important que ha passat al nostre país, segons Josep Pla. Des d'allà, a la ratlla del Collsacabra i enfilat sobre el *fanum*, diverses vegades he vist a la llunyania aquest coll d'Ares, perfectament identificable. Però ara des d'aquí, no arribo a distingir el turó romanitzat que vola sobre els primers contraforts del Collsacabra.

I a fe que la vista és esplendorosa en aquest mirador excepcional i, a més, ben assequible. Els 1.513 metres del coll d'Ares, políticament col·locat en un quasi vèrtex d'angle comarcal, donen gran idea geogràfica del que és el país. Aquí la vista s'esplaia lliure i oberta per sobre un autèntic mar d'onades muntanyenques més o menys encrespades i ondulades, més o menys benignes i punyents. El Costabona, el Canigó, el Comanegra, el Bassegoda, les muntanyes de l'Alt Empordà i tot el com-

JOSEP VALLS [Sant Feliu de Pallerols, 1944. Escriptor]
JOAN JUANOLA [Olot, 1962. Fotògraf]

plicat sistema orogràfic del Vallespir es posen sota la vista de qui ha arribat al coll d'Ares. Baixo un tros a peu carretera avall fins on, a la dreta, un cartell metàl·lic de color verd assenyala «El Ripollès». A pocs metres d'aquest cartell (tres o quatre), un senyal antipàtic: amb ben poca punteria, algú ha buidat el cendrer del cotxe en un embornal. Som al Ripollès per admirar les seralades de la Garrotxa i la veïna vall de Camprodon, que en podríem dir potser la vall del Ritort, que neix ben bé aquí sota. En la contemplació d'aquest

decorat adient per a una òpera wagneriana, contemplació marcada sobretot pel silenci major de les altures, es pot produir un d'aquells moments ideals que aviven l'ull i l'oïda i ens fan sentir una benestança comparable a la que deuen sentir aquestes muntanyes i boscos. En un moment determinat, en alguna zona els arbres es gronxen al vent i sembla, per una il·lusió visual, que l'ondulament es comunica a totes les coses.

Coll d'Ares uneix terres germanes, separades per qüestions polítiques. Un altre senyal ho demostra clarament, és l'estela de pedra que recorda l'exili de la guerra mal dita civil, gravada amb paraules escrites en francès («*En souvenir des républicains espagnols, civils et militaires...*») i en català, amb uns versos més o menys escandits: «*Aquí, on s'acaben les penes d'una guerra,/ comencen les d'un exili que et desterra. Que l'amargor d'una enyorança/ no et*

«Resulta quasi impossible pujar fins aquí dalt i no haver-se parat a admirar, a Molló, l'església de Santa Cecília, orientada seguint l'eix llevant-ponent i capçada per un absis semicircular magnífic, encara que més estret que l'amplada de la nau»

faci perdre l'esperança». Però en honor a la veritat s'ha de dir que, com a últim espai català conquerit per les tropes franquistes, aquí no hi va haver cap monument de record fins al 12 d'octubre del 2002.

Resulta quasi impossible pujar fins aquí dalt i no haver-se parat a admirar, a Molló, l'església de Santa Cecília, orientada seguint l'eix llevant-ponent i capçada per un absis semicircular magnífic, encara que més estret que l'amplada de la nau. La vista, encara que sigui només de passada, de l'elegantíssim cam-

panar amb ornamentació d'arcuacions cegues i dents de serra que marquen per l'exterior la separació dels trespols, és una visió que no s'oblida així com així. Trobar romànic en aquests cims ens recorda el bressol del país, un bressol antiquíssim que és a les nostres arrels. Per exemple, de la paròquia de Molló en tenim constància documentada l'any 934.

És ja hora foscant i cal tornar cap a casa. De la romanització al romànic, presents ambdós en aquestes altures, no sé si triar per a l'emoció uns versos de mossèn Cinto o del gran Virgili, que ja devien ser escrits quan Roma entrava en aquest país per coll d'Ares. Tot baixant, el record és per al poeta llatí: «*Et iam nox umida coelo praecipitat / suadentque cadentia sidera somnos*». «La nit humida ja cau ràpidament del cel / i els estels que declinen ens aconsellen anar a dormir» 🌙

EL TER

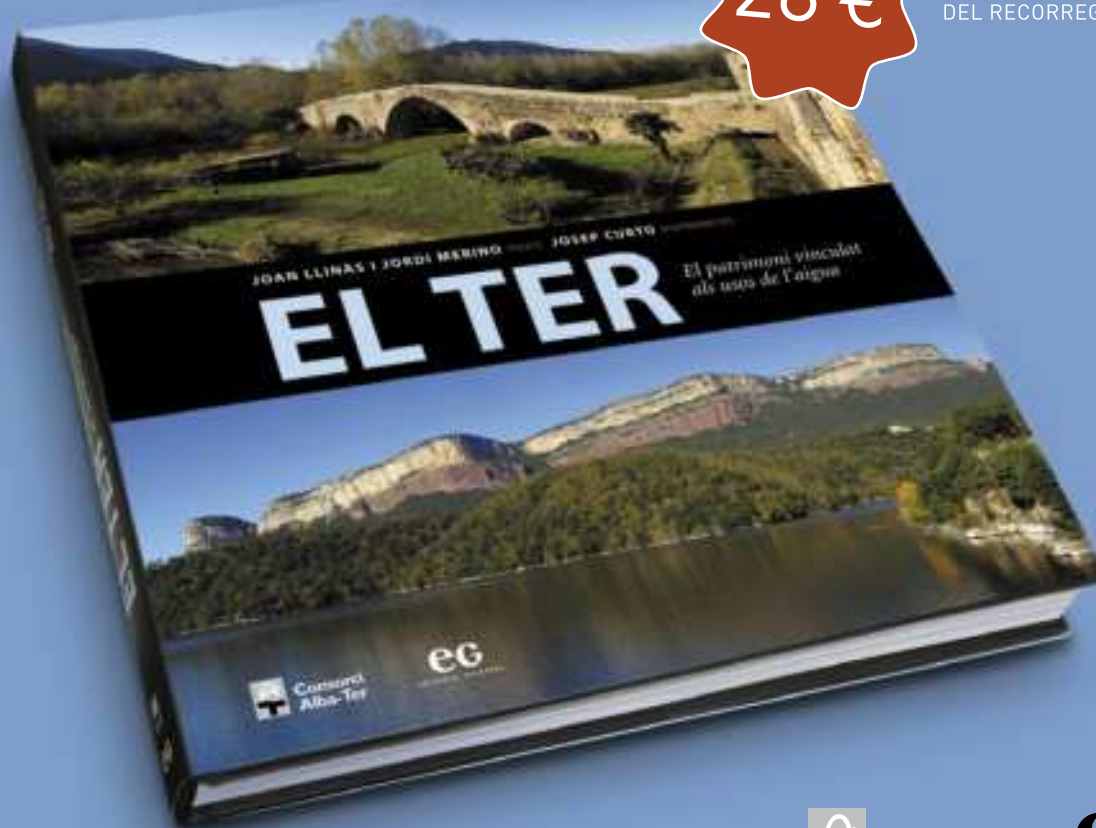
El patrimoni vinculat als usos de l'aigua

L'home ha convertit el Ter en un dels rius més 'treballadors' de Catalunya i aquest llibre en documenta de manera exhaustiva el patrimoni vinculat als usos de l'aigua. Des d'Ulldeter fins a l'Estartit, les seves pàgines ens descobreixen rescloses, canals, molins, fargues, centrals hidroelèctriques, fàbriques, colònies industrials, ponts, palanques, passeres, pantans i embassaments... amb la convicció que el recorregut contribuirà a fer estimar i a recuperar tot aquest patrimoni.

28 €

270 PLANES I UN MAPA
DEL RECORREGUT

Consorci
Alba-Ter

eg

EDITORIAL GAVARRÉS

Més informació a www.editorialgavarres.cat